

myra, tseennosti y teoryi / Yu. Khabermas. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu :
www.isras.ru/filest/File/Socis/1-6-2006/habermas.pdf.
Kharadzhy, 2011 – Kharadzhy M. Sotsialno-psykholohichni konteksty mizhetnichnoi tolerantnosti /
M.V. Kharadzhy // Mizhnarodnyi forum: sotsiolohiia, psykholohiia, pedahohika,
menedzhment. Vypusk 6. – K. : Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova, 2011. – S. 141-159.

УДК 159.992.73

Артем Чернов

ЕМПІРИЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ СТАВЛЕННЯ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА ДО МОРАЛЬНИХ НАСТАНОВ

У статті представлено проблему дослідження ставлення молодших школярів до моральних настанов, проаналізовано різні підходи в сучасних психологічних школах до вивчення психологічного феномену ставлення. Розглянуто експериментальні підходи до вивчення ставлення, проаналізовано та охарактеризовано наявні тести, які покликані розкрити та виміряти ставлення молодшого школяра до моральних настанов. Об'єднано досягнення різних галузей психологічної науки з вивчення проблеми ставлення: використано набання соціальної, вікової та педагогічної психології. Наведено ілюстрації лабораторного, природного та формульованого експериментів та зроблено спробу довести можливість вивчення феномену ставлення молодшого школяра до моральних настанов за допомогою будь-якого виду експериментального дослідження.

Ключові слова: молодший шкільний вік, ставлення, лабораторний експеримент, природний експеримент, формульований експеримент, шкали виміру ставлень.

В статье представлен обзор проблемы исследования отношения младших школьников к моральным установкам, проанализированы различные подходы в современных психологических школах к изучению психологического феномена отношения. Рассмотрены экспериментальные подходы к изучению отношения, проанализированы и охарактеризованы имеющиеся тесты, призванные раскрыть и измерить отношение младшего школьника к моральным установкам. Объединены достижения различных отраслей психологической науки по изучению проблемы отношения: использовано достояние социальной, возрастной и педагогической психологии. Приведены иллюстрации лабораторного, естественного и формирующего экспериментов и сделана попытка доказать возможность изучения феномена отношения младшего школьника к моральным установкам при помощи любого вида экспериментального исследования.

Ключевые слова: младший школьный возраст, отношения, лабораторный эксперимент, естественный эксперимент, формирующий эксперимент, шкалы измерения отношения.

The article deals with the problem of studying the attitude of younger schoolchildren to moral principles, analyzes various approaches in modern psychological schools to the study of the psychological phenomenon of attitude. In the proposed review, we consider experimental approaches to the study of attitudes, analyze and briefly describe the existing tests, which should be disclosed and evaluated the attitude of the junior pupil to moral principles. The essay aims to integrate the achievements of various branches of psychological science, such as Social Psychology, Age and Pedagogical Psychology. The illustrations in the laboratory, natural and molding experiments illustrated in the example illustrate the suggested assumption that the attitude of the junior pupil to moral guidance can be studied by any type of experimental study. The article uses approaches of different psychological schools to state problems, in particular the psychoanalytic approach and positions of the school of social education. Also, the author considers, as in the past, the scientists used the method of observation to reveal the essence of the attitude of the junior schoolboy to moral guidance. The article is illustrated by an example of already existing test methods, which are well-

Psychology

proven with the study of this problem. At the end of the review, the author comes to the conclusion that the forming experiment is the best way to study the attitude of the junior pupil to moral guidance, since this method allows not only to formally describe the attitude of the junior pupil and to form them and, if necessary, adjust them.

In the essay we decided to illustrate the laboratory and natural experiment in the studies that were carried out within the school of social learning, and to illustrate the molding experiment we chose the classic example of a domestic study. The sequence of presentation of the author's opinion about the study of the phenomenon of the attitude of the junior student to moral guidance can be carried out not only within the framework of pedagogical and age psychology so we tried to provide a classification of all methods of research in psychology on the main and supplemental. Considering the basic methods of studying the attitude of the junior pupil to moral guidance, we included observation, which was divided into an exclusive and direct, according to the position of the researcher.

Keywords: *junior school age, attitude, laboratory experiment, natural experiment, forming experiment, scale of attitudes.*

Постановка проблеми. Усесторонній розгляд підходів до дослідження проблеми ставлення молодшого школяра до моральних настанов дозволить нам розглянути мораль як частину вимірюваної емпіричної реальності, надасть перспективу зблизити між собою такі галузі психологічного знання як вікову, педагогічну та соціальну психологію, виділити серед цих підходів до вивчення психіки спільне та встановити взаємодоповнюючі міжгалузеві зв'язки. Заявлена тема має ряд особливостей, які потенційно здатні внести уточнення до кожної з вищезокреслених галузей знань. Так, молодший шкільний вік має стосунок як до вікової та педагогічної психології, так і до соціальної психології, якщо його розглядати як соціальну групу. Проблема ставлення стосується як індивідуальної психіки, якщо її розглядати з боку особистісної структури (наприклад як Над-Я в психоаналізі, або як екзопсихіка у О. Лазурського), так і взаємодії між особистостями (ставлення при спілкуванні, ставлення при спільній діяльності). Категорія моралі дозволяє нам охопити всі сторони соціального функціонування індивіда в суспільстві. Отже, теоретично ми встановимо ряд міжгалузевих зв'язків між соціальною, віковою та педагогічною психологією. Практично ми подаємо огляд наявних методик вивчення ставлення молодшого школяра до моральних настанов, що можуть стати в нагоді практичному психологу школи для його прикладних досліджень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. А. Анастасі та С. Урбіна дають огляд сучасних методів тестування в зарубіжній психології [Анастасі, 2009]; А. Бандура, Ф. Раштон започаткували експериментальне вивчення механізмів наслідування дітьми поведінки дорослого [Бандура, 2000; Зимбардо, 2001]; Л. Бурлачук запропонував класифікацію тестових методів, де всі наявні методики розділив на суб'єктивні, проєктивні та об'єктивні [Бурлачук, 2006]; І. Беху належить багато праць з формування морально-духовної поведінки сучасного школяра, автор вводить поняття совість в емпіричну сферу, пропонує методику її виміру [Бех, 2012]; Р. Павелків, О. Цигипало класифікували та

описали історію становлення методів дитячої психодіагностики [Павелків, 2008]; Н. Гутман, Л. Терстоун, Р. Лайкер вивчали ставлення (атитюди) за допомогою шкал власної розробки [Анастаси, 2009]; Ж. Піаже, Л. Кольберг одними з перших започаткували експериментальне дослідження моральних суджень та моралі взагалі, як вимірюваної психологічної якості дитини [Піаже, 1969]; О. Лазурський, В. Мясішев плідно працювали над проблемою ставлень у вітчизняній науці, запропонували ряд методик для їхнього дослідження [Лазурський, 1921]; С. Максименко, Е. Носенко описали сучасні підходи до експерименту та досліджень в українській психологічній науці [Максименко, 2008]; В. Роменець пропонує застосувати до психології вчинкову парадигму, що фактично спрощує аналіз поведінки молодшого школяра [Основи психології, 2002]; Ю. Приходько, С. Мочанова, О. Гудима запропонували сучасне розуміння проблеми ставлення та моралі в психологічній науці [Гудима, 2007; Приходько, 1997]. До огляду можна додати трьохкомпонентну структуру атитюду М. Сміта [Андреева, 2008] та дослідження В. Заїки особливостей ставлення соматично хворих дітей і трансформації ставлень у дорослому віці [Заїка, 2007; Заїка, 2015].

Кожен з вищезгаданих авторів описує ставлення до моральних настанов суворо в рамках своєї галузі та проблематики, користуються методами, що притаманні тій галузі, представниками якої вони є. Ми спробуємо об'єднати думки різних учених, описати методи, якими вони користувалися, виявити слабкі та сильні сторони їхніх підходів.

Виходячи з поставленої проблеми, **метою нашого дослідження** є знаходження оптимального алгоритму дослідження ставлення молодшого школяра до моральних настанов, теоретичне обґрунтування вибору методів та методик дослідження цього феномену, спираючись на досягнення як зарубіжних, так і вітчизняних учених. Для послідовного розкриття теми необхідно виконати ряд **завдань**:

1. Проаналізувати та порівняти сильні й слабкі сторони зарубіжних і вітчизняних експериментальних процедур вивчення вище окресленої проблематики;
2. Класифікувати експериментальні процедури на основі вже наявних підходів;
3. Описати найбільш вдалі тестові методики, які у той чи інший спосіб вимірюють ставлення молодшого школяра до моральних настанов;
4. Узагальнити роботу, обравши оптимальні експериментальні стратегії дослідження ставлення молодшого школяра до моральних настанов, обґрунтувати та підсумувати вибір у висновках;
5. Окреслити перспективи подальших теоретичних і практичних розробок.

Виклад основного матеріалу. Р. Павелків і О. Цигипало розділяють усі методи дитячої психології на дві великі групи – основні (експеримент, спостереження) та допоміжні (тестування, бесіда, аналіз

Psychology

продуктів діяльності, соціометричний метод) [Лавелків, 2008]. Виходячи з цього, спробуємо розділити методики вивчення ставлень до моральних настанов за таким же принципом, узагальнимо вищезазначені методи у таблиці та доповнимо їх прикладом експериментальних досліджень (табл. 1). Серед допоміжних методів розглянемо тестування та соціометрію.

Таблиця 1

Застосування основних методів психології у дослідженні ставлення особистості

Експеримент		Спостереження	
Види експерименту	Приклад експериментального дослідження ставлень до моральних настанов (до класифікації включені експерименти з соціальної настанови)	Види спостереження (розподіл за позицією дослідника)	Приклад вивчення ставлення до моральних настанов за допомогою спостереження
Лабораторний	М. Ліберт та Р. Берон (1972) («вплив телебачення на рівень агресії молодшого школяра»)	Включене спостереження	О. Лазурський (1905) (типи характеру)
Природний експеримент	Ф. Раштон (1975) («вплив моделі для наслідування на прояви просоціальної поведінки молодшого школяра»)	Приховане спостереження	Теорія прив'язаності Дж. Баоубі (1960) («вплив ранніх взаємостосунків на подальше життя людини»)
Формувальний експеримент	О. Гудима (2007) («формування психолого-педагогічних детермінант моральних вчинків»)		

Прикладом лабораторного експерименту з проблеми дослідження ставлень молодшого школяра є експеримент М. Ліберт та Р. Берон. Американські дослідники показували дітям молодшого шкільного віку (5-6; 8-9) один з двох коротких фрагментів реально існуючих телепередач. Діти з першої групи дивилися фрагменти з популярного в США детективного серіалу, який йшов по телебаченню в 1960-х роках. У фрагменті демонструвалася погоня, дві бійки, дві перестрілки та один епізод з використанням ножа. Друга група дітей дивилася спортивні змагання з бігу. Фрагменти були однаково цікаві та привертали до себе увагу дітей. Подивившись один з двох фрагментів, діти по одному проходили в спеціально обладнану кімнату та сідали за пульт з двома кнопками. Одна з них була зеленою, на ній був напис «допомога», друга – червоною з написом «заподіяння шкоди». Також там була біла лампочка, яка загоралася, коли досліджуваному необхідно було прийняти рішення. Досліджуваному говорили, що в сусідній кімнаті дитина грає на тренажері та намагається виграти приз. І коли загорається сигнал «готовність», дитині, яка грає на тренажері, можна або нашкодити, або допомогти. Молодшому школяреві, з яким проводили дослід, додатково пояснювали, що червона кнопка «заподіяння шкоди» нагріває рукоятку тренажера, за яку тримається інша дитина, нагрівання рукоятки може призвести до опіків. У спеціально обладнаній кімнаті досліджуваний залишався сам, білий сигнал «готовність» загорявся 20 разів. Як і очікували дослідники, діти, які перед цим дивилися фрагменти з демонстрацією агресії, значно частіше користувалися кнопкою «заподіяння шкоди» в порівнянні з тими дітьми, які дивилися спортивні змагання. Додатково було встановлено, що дівчата та хлопці з експериментальної групи діяли однаково, що вказує на нівелювання гендерних особливостей [Бэрон, 2001]. Висновок, який зробили дослідники, полягав у тому, що перегляд навіть коротких сцен агресії може викликати прояв агресивності в поведінці, навіть коли умови виникнення агресії на екрані не співпадають з умовами в експериментальній ситуації. До недоліків цього експерименту можна віднести штучність ситуації.

Цей експеримент ми розглянемо в руслі теорії ставлення. Агресію діти проявляли один до одного, тобто в експериментальних умовах школяреві пропонувалося реалізувати своє ставлення до іншого. Сама організація дослідження давала дитині вибір, як вчинити стосовно іншої дитини, допомогти чи заподіяти шкоду, що створювало моральну дилему для молодшого школяра. Також експеримент ілюструє важливість моделі для наслідування моральної чи аморальної поведінки для школярів молодшого віку. Зокрема наголошується на тому, що такою моделлю може бути телебачення, звідки дитина і може взяти систему ставлень для побудови власної особистості. Взагалі цей дослід проведений в руслі теорії соціального навічання та логічно продовжує дослід канадського психолога з українським корінням А. Бандури, які першим продемонстрував

феномен наслідування взірця в експерименті з лялькою «Бобо» [Бандура, 2000].

Для ілюстрації прикладу застосування природного експерименту у вивченні ставлень молодшого школяра до моральних настанов ми обрали експеримент Ф. Раштона (1975) «Вплив моделі для наслідування на прояви просоціальної поведінки молодшого школяра». Дітям молодшого шкільного віку (7-11) запропонували пограти в боулінг. Виграш отримували в якості жетонів, які можна було обміняти на цінні призи. У грі поряд з дітьми знаходився «підсадний» дорослий, який жертвував частину свого виграшу на користь «Фонду порятунку дітей». Дорослий робив це так, щоб діти мали змогу бачити його дії. У контрольній групі дорослий просто не робив ніяких внесків. Після проведення дослідження з'ясувалося, що діти з експериментальної групи набагато частіше (8 разів) ділилися своїм виграшем, аніж діти з контрольної групи. Дослідник дійшов висновку, що згідно з теорією соціального наочіння діти, які спостерігали щедрого дорослого, жертвували набагато охочіше, ніж діти, які спостерігали звичайного гравця [Зимбардо, 2001]. Цей дослід доводить гіпотезу про можливість сформувати альтруїстичну поведінку за допомогою моделі для наслідування, при взаємодії з якою дитина має можливість сформувати своє ставлення до моральних настанов. До недоліків можна віднести велику кількість неконтрольованих змінних, які можуть викривити результати дослідження. Також виникає питання про стійкість щойно сформованої поведінки.

О. Гудима (2007) на базі загальноосвітніх шкіл №12, №15, №16 м. Кам'янця-Подільського провів формувальний експеримент. Перші та другі класи шкіл були поділені на дві групи: експериментальну та контрольну по 60 осіб у кожній. Вихідні дані в контрольній та експериментальній групі були зрівняні за результатом попереднього констатувального експерименту. Формувальний експеримент проходив у чотири етапи.

На першому етапі ставилися такі завдання: зацікавити учнів певною моральною категорією, виробити позитивне ставлення до неї, розкрити її зміст згідно з основними складовими знань, що включає в себе відповідна моральна категорія. Основною метою цього етапу було засвоєння учнями основних характеристик норм моралі за показниками усвідомлення, розуміння; встановлення у молодших школярів адекватного оцінювання як оточуючих, так і власних дій і вчинків; розвиток позитивного ставлення до морального вчинку.

На другому етапі відбувалося закріплення та вдосконалення знань дітей щодо змісту моральних норм; формування у них навичок та вмінь застосовувати отримані знання у власних вчинках; закріпити стійке позитивне ставлення до моральної діяльності.

Третій етап було присвячено систематизуванню та закріпленню знань учнів початкових класів щодо змісту моральних норм; виробити у

них навички та вміння застосовувати знання у власних вчинках; сформувані стійке позитивне ставлення до моральної діяльності.

На четвертому етапі розв'язувалися такі завдання: закріпити знання молодших школярів щодо змісту моральних норм; перевірити, скоригувати навички та вміння застосовувати отримані знання у власних вчинках; закріпити та удосконалити стійке позитивне ставлення до моральної діяльності.

За результатами експерименту виявлено, що усвідомлення та розуміння моральних норм і цінностей в експериментальній групі зросло на 13,34%, тоді як у контрольній – на 1,67%; адекватне оцінювання власних моральних дій та вчинків – на 20% в експериментальній, на противагу у контрольній групі – на 3,33%. Рівень адекватної оцінки дій і вчинків інших людей та літературних персонажів зріс на 35% в експериментальній та на 3,33% – у контрольній групі [Гудима, 2007].

Отже, формувальний експеримент дозволяє в процесі навчання виробити або вдосконалити вже наявні моральні якості у дітей молодшого шкільного віку, контролювати впливи та відстежувати зміни в особистості молодшого школяра. Беззаперечними перевагами формувального експерименту є те, що він відбувається у звичних для школяра умовах та може вдало поєднуватися з навчанням у школі, що відповідає провідній діяльності дитини молодшого шкільного віку. Для нашого дослідження ми обрали саме таку форму експерименту оскільки:

- формувальний експеримент здійснюється в природних для дитини умовах, що дає змогу уникнути штучності лабораторного експерименту;

- цей вид дослідження дозволяє не тільки констатувати наявність впливу незалежної змінної на залежну, але й скоригувати його;

- формувальний експеримент вдало поєднується з навчанням і вихованням, що відповідає провідним потребам особистості молодшого шкільного віку.

Додатково до експериментального методу ми повинні залучити метод спостереження, огляд цього методу приводимо нижче.

Теорія прив'язаності Дж. Боулбі (1960) була заснована на спостереженнях за дитячою поведінкою в період розлуки з матір'ю. Вченим було узагальнено спостереження за дітьми психологів К. Вольфа, І. Вестхаймера, Р. Шплица, Дж. Робенсона, К. Хайке, Дж. Обрі та інших, дані для аналізу надали також лікарі педіатри Тавістокської клініки, де працював психолог та мав змогу спостерігати за дітьми сам [Боулбі, 2003; Диксон, 2007]. Оскільки основний матеріал для аналізу, яким користувався Дж. Боулбі, був наданий Дж. Робенсоном у вигляді відеофіксації, ми класифікуємо це спостереження як приховане.

Отже, викладемо основні положення теорії прив'язаності Дж. Боулбі з позиції теми нашої роботи. Так, прив'язаність розуміється як взаємообумовлений процес, що передбачає наявність взаємоставлень, які

Psychology

характеризуються сильним емоційним наповненням та інтенсивними почуттями між матір'ю та дитиною з обох сторін [Боулбі, 2003]. Важлива особливість цих взаємовстановлень полягає в тому, що емоційний контакт між матір'ю та дитиною для останньої є життєво необхідним. У цій теорії і дитина, і мати займають активну позицію в формуванні прив'язаності. Роль матері не зводиться до ролі годівниці, як це у З. Фрейда (інстинктивний потяг), М. Кляйн (ставлення дитини до грудей), А. Фрейд (об'єкт лібідозної фіксації). Дитина використовує матір як «надійну базу» для пізнання навколишнього світу, їй важливо, щоб мати була поруч та емоційно приймала її. Так Дж. Боулбі (шляхом спостереження) та М. Сїнсворт (експеримент «Незнайома ситуація») розділили прив'язаність за типами: надійний, унікаючий, амбівалентний та дезорганізований. З теорії прив'язаності стає зрозуміло, як формується та розвивається перше в житті дитини ставлення – це ставлення до матері. Прив'язаність має динамічний характер, змінюється та розвивається протягом всього життя людини. Використовуючи емпіричні дані, вчений теоретично обґрунтував, як це перше ставлення впливає на всю систему ставлень особистості, як прив'язаність до матері, або особи, що її замінює, з часом розширюється та впливає на якість міжособистісних зв'язків вже в дорослому віці, та на пізнавальну активність в ранньому віці. Так, у ранньому віці та в дошкільному дитинстві для формування «базової довіри до світу» дитини є надзвичайно важливими взаємовідносини з батьками. Втрата цих стосунків призводить до втрати будь-якого інтересу до світу взагалі, і він не відновлюється, поки дитина не встановить прив'язаність з іншим дорослим, або поки не повернуться батьки. У молодшому шкільному віці діти, які мали надійний тип прив'язаності, більш наполегливі при навчанні в початковій школі, охочіше взаємодіють з однолітками та вчителями (Уінфілд Х., Строуф А., Огава Дж., Фоке С., Слеган В.) [Бокум, 2010]. На перший план для них виступають інші ставлення, хоча потреба в близькості батьків ще існує, вона потроху втрачає свою силу. Теорія прив'язаності мала широкий світовий резонанс, зробила значний внесок у методики надання педіатричної допомоги дітям раннього віку.

Характерологія О. Лазурського була заснована на включеному спостереженні, що відбувалося на базі 2-го Кадетського корпусу за дітьми від 12 до 15 років у 1905 році. Спостереження тривало близько 2-х місяців. Загальна кількість досліджуваних становила 18 чоловік, характеристики отримали 11 чоловік. Перед спостерігачами було висунуто ряд вимог: дослідження особистості за заданою, по можливості найбільш детальною програмою; для кожного досліджуваного заводиться щоденник, в який кожен день фіксується спостереження та факти, що можуть мати стосунок до його особистості; спостереження повинна вести та людина, яка знає досліджуваного і має можливість спостерігати за ним не тільки в школі, а й за її межами. Про те, що за учнями спостерігають, діти не знали. Для більш повної характеристики вихованця інформацію про них надавали батьки

[Лазурский, 1921]. Звичайно, спостереження за дітьми проводилися і раніше (Ст. Прейт, Ст. Штерн, Ж. Піаже), але ми хочемо звернути вашу увагу на те, що під особистістю О. Лазурський розумів ендопсихіку, як сукупність внутрішніх психічних процесів, та екзопсихіку, як сукупність ставлень людини до оточуючого світу. Дослідженням ученого передувало написання двох програм: «Програма дослідження особистості» та «Програма дослідження особистості в її ставленнях до світу» [Лазурский, 1921]. Фактично, шляхом спостереження вибірковість психічної діяльності через ставлення була доведена емпірично. О. Леонт'єв у своїй статті «Теорія особистості О.Ф. Лазурського від нахилів до ставлень» називає теорію особистості О. Лазурського другою в світі після теорії особистості Джеймса та наголошує на тому, що вчений здійснив еволюційний прорив та накреслив основний напрям дослідження особистості та її ставлення. Ставлення виступає в його характеристиках як принцип пояснення індивідуальної вибіркової психічної активності індивіда. У подальшому Д. Узнадзе буде намагатися таку вибірковість пояснити роботою установки. Цілий пласт вітчизняних теорій особистості органічно витікає зі шкільних характеристик А. Лазурського. Вивчаючи їх, стає зрозумілою ідея учня О. Лазурського В. Мясіщева про вплив ставлення на всю організацію особистості та формування характеру. Оскільки вищезапропонований метод отримав широке використання в школі, ми вважаємо за доцільне скористатися ним.

Розглянувши основні методи вивчення ставлення молодшого школяра до моральних настанов шляхом експерименту та методу спостереження, робимо висновок, що вищезапропоновані методи експериментального дослідження цілком підходять для вивчення цієї проблематики. Обґрунтовуємо таку тезу вищенаведеними прикладами. Вид експерименту доцільно обирати, відштовхуючись від завдання дослідження. Звичайно, при обранні виду експерименту слід враховувати артефакти та викривлення, вік дітей, можливість фіксації даних у штучних або природних для досліджуваного умовах. Так, лабораторний експеримент має високу контрольованість змінних, але й високу штучність ситуації. Щодо спостереження, то воно є одним із провідних методів у дитячій психології. Але при його організації необхідно зважати на ряд соціально-психологічних ефектів, таких, як ефект спостерігача при включеному спостереженні та етичну сторону питання при виключеному.

Методики дослідження ставлень молодшого школяра до моральних настанов не вичерпуються експериментальним методом та спостереженням. Для цього існує ряд тестових завдань та соціометричний метод, деякі з них наведемо в табл. 2.

Приклад класифікації методик дослідження ставлення особистості

№	Назва методу	Автор, адаптація, рік	Тип методу	Стислий опис
1	Моральні дилеми	Ж. Піаже, Л. Кольберг(1934) Адаптовані та модифіковані І. Зверевою, Л. Коваль та П. Фроловим [Практикум по возрастной..., 2002]	Суб'єктивний метод	Моральні дилеми – це короткі оповідання не однозначного морального змісту. Після ознайомлення з ними дитину опитують за задалегідь підготовленою бесідою.
2	Малюнок родини	В. Вульф (1946) [Практикум по возрастной..., 2002]	Проективний метод	Дитині пропонується намалювати свою родину. Після закінчення роботи психолог уточнює, що вона намалювала за допомогою бесіди.
3	Методика Рене Жилья	Р. Жилья	Поєднує між собою проективний та суб'єктивний метод	Школяреві пропонується обрати місце для себе на задалегідь запропонованих картках, метод включає опитування.
4	Незакінчені речення	М. Сакс та С. Леві (1950), адаптовано до школи (1988) В. Петренко [Практикум по возрастной..., 2002]	Проективний метод	Школяру пропонується закінчити ряд речень, відповіді аналізуються.

5	«Секрет» або «Сюрприз»	Я.Л. Морено (1934) адаптував Я. Коломинський [Практикум по возрастной..., 2002]	Соціометричний метод	Процедура проведення: дітей по одному запрошують до кімнати, де кожному дають по три речі (іграшки або картинки); досліджуваного просять сказати, яка річ йому подобається найбільше, яка менше, яка не подобається зовсім; потім пропонують по-секрету подарувати ці речі.
---	------------------------	---	----------------------	---

Приклад класифікації методик дослідження ставлення особистості. На жаль, формат огляду не дозволяє нам включити всі наявні тестові методики, але навіть з поверхневого огляду стає зрозуміло, що більшість методик носить або суб'єктивний, або проєктивний характер. Для свого дослідження ми обираємо дилеми Л. Кольберга, Ж. Піаже для дослідження моральних суджень дитини, методику Р. Жили та незакінчені речення для вивчення моральних почуттів і моральної мотивації та метод експертних оцінок для вивчення моральної поведінки. Ставлення ми вирішили розглядати за трьохкомпонентною структурою, запропонованою М. Смітом [Чернов, 2017]. Також ми вирішили розглядати ставлення молодшого школяра до моральних настанов через призму вчинкового підходу [Чернов, 2013].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Ставлення молодшого школяра до моральних настанов можуть бути вивчені всіма запропонованими вище методами. Стратегія вивчення ставлень молодшого школяра до моральних настанов залежить від теоретичної орієнтації дослідника, наявності в нього ресурсів (для лабораторного експерименту потрібна лабораторія), від попередньо встановлених задач та гіпотези. На сьогоднішній день у педагогічній та віковій психології домінує формувальний експеримент. Переважна більшість робіт учених виконана із застосуванням цього наукового методу. Така позиція є обґрунтованою,

оскільки формувальний експеримент у молодшому шкільному віці дозволяє не тільки формально описати рису або психологічне явище, а й сформувати або за необхідності скоригувати його. Ми вбачаємо за необхідне доповнювати дані за формувальним експериментом, даними з проблем формування соціальної настанови, яка належить до царини соціальної психології.

Наступним етапом нашого дослідження є перевірка теоретичних постулатів, висунутих у нарисі в емпіричному руслі. Маємо впевненість, що практична організація дослідження дозволить висунути нові гіпотези і вдосконалити попередні.

ЛІТЕРАТУРА

- Анастаси, 2009* – Анастаси А. Психологическое тестирование / А. Анастаси, С. Урбина. – 7е изд. – СПб. : Питер, 2009. – С. 422-423.
- Андреева, 2008* – Андреева Г.М. Практикум по социальной психологии / Г.М. Андреева [под ред. И.С. Клеценой]. – СПб. : Питер, 2008. – 256 с.
- Бандура, 2000* – Бандура А. Теория социального научения / А. Бандура. – СПб. : «Эвразия», 2000. – 320 с.
- Бех, 2012* – Бех И.Д. Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посіб. / І. Д. Бех. – К. : Академвиддав, 2012. – 256 с. – (Серія «Альма-матер»).
- Бэрон, 2001* – Бэрон Р. Агрессия / Р. Бэрон, Д. Ричардсон. – СПб. : Питер, 2001. – 352 с: ил. – (Серия «Мастера психологии»).
- Боулби, 2003* – Боулби Дж. Привязанность / Дж. Боулби. – М. : Гарбрики, 2003. – 447 с.
- Бокум, 2010* – Бокум Д. Психология развития. 9-е изд. / Д. Бокум, Г. Крайг. – СПб. : Питер, 2010. – 940 с.: ил. – (Серия «Мастера психологии»).
- Бурлачук, 2006* – Бурлачук Л. Психодиагностика / Л. Бурлачук. – СПб. : «Питер», 2006. – 351 с.
- Гудима, 2007* – Гудима Олександр Васильович. Психолого-педагогічні детермінанти моральних вчинків учнів молодшого шкільного віку: автореферат дис. на здобуття наукового ступеня кандидата наук: спеціальність 19.00.07. Національний педагогічний університет імені М. Драгоманова. К., 2007. – 21 с.
- Диксон, 2007* – Диксон У. Двадцать великих открытий в детской психологии / У. Диксон. – СПб. : прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 448 с.
- Заїка, 2007* – Заїка В.М. Взаємозв'язок соматичного та психічного у дітей із гастроентерологічною патологією / Віталій Миколайович Заїка // Практична психологія та соціальна робота. – № 4. – 2007. – С. 67-80.
- Заїка, 2015* – Заїка В.М. Типологічні моделі ініціювання особистісних трансформацій в умовах подолання кризових станів особистості: автореф. дис. канд. психол. наук: спец. 19.00.01 Загальна психологія, історія психології / В.М. Заїка. – Луцьк, 2015. – 20 с.
- Зимбардо, 2001* – Зимбардо Ф. Социальное влияние / Ф. Зимбардо, М. Лайппе. – СПб. : Питер, 2001. – 448 с. Ил. – (Серия «Мастера психологии»).
- Лазурский, 1921* – Лазурский А.Ф. Классификация личностей / А.Ф. Лазурский. – СПб., 1921. – 401 с.
- Максименко, 2008* – Максименко С. Экспериментальна психологія: підручник / С. Максименко, Е. Носенко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 360 с.
- Основи психології, 2002* – Основи психології / за ред. О. В. Киричука, В.А. Роменця. – Видання п'яте, стереотипне. – К. : «Либідь», 2002. – 632 с.
- Павелків, 2008* – Павелків Р. Дитяча психологія / Р. В. Павелків, О.П. Цигипало. – К. : Академвиддав, 2008. – 431 с.
- Пиаже, 1969* – Пиаже Ж. Избранные психологические труды / Ж. Пиаже. – М. : Просвещение, 1969. – 405 с.
- Практикум по возрастной..., 2002* – Практикум по возрастной психологии / Л. А. Головей, Е. Ф. Рыбалко. – СПб. : Речь, 2002. – 694 с.

- Приходько, 1997* – Приходько Ю.О. Генези провідних ставлень дитини дошкільного віку як основа її особистісного розвитку: дис. д. психол. наук: 19.00.07 / Приходько Юлія Олексіївна. – К., 1997. – 407 с.
- Чернов, 2017* – Чернов А. Генези трьохкомпонентної структури ставлень від народження до молодшого шкільного віку / А. Чернов // Науковий вісник Херсонського державного університету. – № 5. – Херсон. – 2017. – С. 125-131.
- Чернов, 2013* – Чернов А. Моральний вчинок як міра духовного розвитку особистості молодшого школяра / А.А. Чернов // Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огнієнка, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН Україна. – 2013. – №20. – С. 728-737.

REFERENCES

- Anastazy, 2009* – Anastazy A. Psykholohycheskoe testyrovanye / A. Anastazy, S. Urbyna. – 7e yzd. – SPb. : Pyter, 2009. – S. 422-423.
- Andreeva, 2008* – Andreeva H.M. Praktikum po sotsyalnoi psykholohy / H. M. Andreeva [pod.red. Y. S. Kletsenoi]. – SPb. : Pyter, 2008. – 256 s.
- Bandura, 2000* – Bandura A. Teoryia sotsyalnoho nauchenyia / A. Bandura. – SPb. : «Evraziya», 2000. – 320 s.
- Bekh, 2012* – Bekh I.D. Osobystist u prostori dukhovnoho rozvytku: navch. posib. / I. D. Bekh. – K. : Akademyddav, 2012. – 256 s. – (Seria «Alma-mater»).
- Beron, 2001* – Beron R. Ahressyia / R. Beron, D. Rychardson. – SPb. : Pyter, 2001. – 352 s: yl. – (Seryia «Mastera psykholohyy»).
- Boulby, 2003* – Boulby Dzh. Pryviazannost / Dzh. Boulby. – M. : Harbryky, 2003. – 447 s.
- Bokum, 2010* – Bokum D. Psykholohyia rozvytyia. 9-e yzd. / D. Bokum, H. Kraih. – SPb. : Pyter, 2010. – 940 s.: yl. – (Seryia «Mastera psykholohyy»).
- Burlachuk, 2006* – Burlachuk L. Psykhodyahnostyka / L. Burlachuk. – SPb. : «Pyter», 2006. – 351 s.
- Hudyma, 2007* – Hudyma Oleksandr Vasylovych. Psykholoho-pedahohichni determinanty moralnykh vchynkiv uchniv molodshoho shkilnoho viku: avtoreferat dys. na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata nauk: spetsialnist 19.00.07. Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. Drahomanova. K., 2007. – 21 s.
- Dykson, 2007* – Dykson U. Dvadsat velikykh otkrytyi v detskoï psykholohyy / U. Dykson. – SPb. : praim-EVROZNAK, 2007. – 448 s.
- Zaika, 2007* – Zaika V.M. Vzaiemozvi'iazok somatychnoho ta psykhychnoho u ditei iz hastroenterolohichnoiu patolohiieiu / Vitalii Mykolaiovych Zaika // Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota. – № 4. – 2007. – S. 67-80.
- Zaika, 2015* – Zaika V.M. Typolohichni modeli initsiiuvannia osobystisnykh transformatsii v umovakh podolannia kryzovykh staniv osobystosti: avtoref. dys. kand. psykhol. nauk: spets. 19.00.01 «Zahalna psykholohiia, istoriia psykholohii» / V.M. Zaika. – Lutsk, 2015. – 20 s.
- Zymbardo, 2001* – Zymbardo F. Sotsyalnoe vlyianye / F. Zymbardo, M. Laippe. – SPb. : Pyter, 2001. – 448 s. Yl. – (Seryia «Mastera psykholohyy»).
- Lazurskyi, 1921* – Lazurskyi A.F. Klassyfykatsyia lychnosti / A.F. Lazurskyi. – SPb., 1921. – 401 s.
- Maksymenko, 2008* – Maksymenko S. Eksperymentalna psykholohiia: pidruchnyk / S. Maksymenko, E. Nosenko. – K. : Tsentr uchbovoi literatury, 2008. – 360 s.
- Osnovy psykholohii, 2002* – Osnyovy psykholohii / za red. O.V. Kyrychuka, V.A. Romentsia. – Vydannia p'iate, stereotypne. – K. : «Lybid», 2002. – 632 s.
- Pavelkiv, 2008* – Pavelkiv R. Dytiacha psykholohiia / R. V. Pavelkiv, O. P. Tsyhyvalo. – K. : Akademyddav, 2008. – 431 s.
- Pyazhe, 1969* – Pyazhe Zh. Yzbrannye psykholohycheskye trudy / Zh. Pyazhe. – M. : Prosveshchenye, 1969. – 405 s.
- Praktikum po vozrastnoi..., 2002* – Praktikum po vozrastnoi psykholohyy / L. A. Holovei, E. F. Rybalko. – SPb. : Rech, 2002. – 694 s.
- Prykhodko, 1997* – Prykhodko Iu.O. Henezy providnykh stavlen dytyny doshkilnoho viku yak osnova yii osobystisnoho rozvytku: dys. d. psykhol. nauk: 19.00.07 / Prykhodko Yuliia Oleksiivna. – K., 1997. – 407 s.

- Chernov, 2017 – Chernov A. Henezy trokhkomponentnoi struktury stavlen vid narodzhennia do molodshoho shkilnoho viku / A. Chernov // Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. – № 5. – Kherson. – 2017. – S. 125-131.
- Chernov, 2013 – Chernov A. Moralnyi vchynok yak mira dukhovnoho rozvytku osobystosti molodshoho shkoliara / A. A. Chernov // Problemy suchasnoi psykholohii. Zbirnyk naukovykh prats Kam'ianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohniiienka, Instytut psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukraina. – 2013. – №20. – S. 728-737.

УДК 159.922.6

Руслана Чіп

ДОСЛІДЖЕННЯ КОГНІТИВНИХ УЯВЛЕНЬ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

У статті здійснено психологічний аналіз феномену гендерної ідентичності як інтегрального особистісного утворення, представлено фемінно-маскулінно-андрогінним конструктом, вибір якого зумовлений традиційними або егалітарними гендерними орієнтаціями. Визначено роль гендерних уявлень у становленні гендерної ідентичності старших підлітків. Розкрито психологічні характеристики особистісного розвитку підлітка, що детермінують самовизначення у просторі традиційно-егалітарних цінностей і визначають специфіку статево-рольової поведінки зростаючої особистості. Висвітлено результати емпіричного дослідження гендерних уявлень старших підлітків про образ ідеальної дівчини/ідеального хлопця, що визначаються індивідуальним досвідом, суспільними стереотипами, статево-рольовими установками, очікуваннями найближчого соціального оточення (батьків, однолітків, учителів), впливом інформаційного простору. Досліджено вікові тенденції, динаміку розвитку та гендерні відмінності в уявленнях дівчат і хлопців старшого підліткового віку. Доведено, що гендерні уявлення виступають мотиваційною основою становлення гендерної ідентичності зростаючої особистості.

Ключові слова: особистість, самосвідомість, гендерна ідентичність, гендерні уявлення, підлітковий вік, старший підліток.

В статье осуществлен психологический анализ феномена гендерной идентичности как личностного образования, представленного феминно-маскулинно-андрогинным конструктом, выбор которого определяется традиционными или эгалитарными гендерными ориентациями. Определена роль гендерных представлений в становлении гендерной идентичности старших подростков. Проанализированы психологические характеристики личностного развития подростков, которые детерминируют самоопределение личности в системе традиционно-эгалитарных ценностей и определяют специфику поло-ролевого поведения. Представлен анализ результатов эмпирического исследования гендерных представлений старших подростков образа идеальной девочки/идеального мальчика, которые определяются личностным опытом, общественными стереотипами, поло-ролевыми установками, ожиданиями ближайшего окружения (родителей, сверстников, учителей), влиянием информационного пространства. Доказано, что гендерные представления выступают мотивационной основой становления гендерной идентичности личности.

Ключевые слова: личность, самосознание, гендерная идентичность, гендерные представления, подростковый возраст, старший подросток

We actualized the problem of becoming a gender identity in older adolescents. In the article, we analyzed the scientific positions of the modern scientists, which expose different psychological aspects of the problem of the formation of the gender identity of older teenagers. We considered the phenomenon of gender identity as an integral personality entity, represented by a feminine masculine-androgenic construct, whose choice is due to traditional or egalitarian gender orientations. The results of the empirical study of the cognitive component of gender identity are highlighted. In this article, we